

CAPITOLUL I

„BÂRLADUL ADOLESCENȚEI ȘI AL STUDIILOR LICEALE...”

Constantin N. Hamangiu s-a născut în ultima zi a anului 1867 în casa părinților săi din Calea Tutovei, în orașul Bârlad¹. Familia sa era din Pogonești, o comună situată în partea de sud-vest a orașului, aproape de acesta. La câțiva ani de la nașterea lui Constantin Hamangiu, comuna Pogonești era descrisă ca o localitate cu 175 de case și 612 locuitori (din care doar 31 știutori de carte), având două biserici, o moară și o școală primară de băieți². Scurtele referiri întâlnite cu privire la familia sa și la anii copilăriei subliniază originea modestă. George Alexianu, important colaborator al lui Constantin Hamangiu în numeroasele sale proiecte și unul dintre executorii testamentari ai acestuia, îl prezintă în textul comemorativ apărut în ianuarie 1932 ca „fiu al unui plugar din ținutul Bârladului”³. De atunci și alți autori au preluat aceas-

¹ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vaslui (în continuare S.J.A.N. Vaslui), Dosar nr. 1/1868: *Registrul stării civile pentru nașcuți, Act de naștere nr. 2 din 2 ianuarie 1868*.

² Petru Condrea, *Dicționar geografic al județului Tutova*, București, Stabilimentul grafic Socecu&Teclu, 1887, p. 58.

³ G. Alexianu, *In memoriam Constantin Hamangiu*, în „Pandectele Săptămânale”, Anul VIII, Nr. 1, 24 ianuarie 1932.

tă expresie în prezentarea biografiei lui Constantin Hamangiu⁴.

În realitate, nu dispunem de date certe cu privire la situația financiară a familiei Hamangiu⁵ în momentul în care Constantin, unul din cei doi băieți ai lui Nicolae Hamangiu⁶, a venit pe lume. Cunoaștem doar că la momentul nașterii fiului Constantin, tatăl său era în vârstă de 49 de ani și avea meseria de „comerciant”⁷. Afirmatia lui George Alexianu, care fără îndoială a cunoscut și unele date personale despre mentorul său, trebuie luată în contextul în care a fost făcută. Ea are fără îndoială un pronunțat caracter sentimental, tocmai pentru a sublinia și mai pregnant marele realizări ale celui care a ajuns să îmbrace roba roșie de înalt magistrat și să ocupe fotoliul de ministru al Justiției. Evidențierea originii modeste a lui Constantin Hamangiu pune în lumină destinul unui om

4 Radu Dimiu, *Revista „Pandectele Române” (1921 – 1948)*, în „Studii și cercetări juridice”, Anul 22, Nr. 1, ianuarie – martie 1977, p. 53; Traian Nicola, *Valori spirituale tutovene. Biobibliografii*, volumul 4, G-L, Bârlad, Editura Sfera, 2003, p. 226.

5 Chiar dacă familia lui Constantin Hamangiu a avut o situație financiară mai modestă, alte rude se pare că au fost mai favorizate de soartă. Una dintre acestea, Constantin Alexiu, fost senator și primar al Bârladului a beneficiat de o importantă avere, lăsată prin testament unei rude de gradul 10, ceea ce a atras o acțiune pentru anularea testamentului, introdusă chiar de către Constantin Hamangiu (*Testamentul defunctului C. Alexiu*, în „Paloda”, Anul 17, Nr. 20, 12 noiembrie 1898).

6 Ioan N. Hamangiu, fratele lui Constantin, ajuns medic militar cu gradul de maior în Bârlad, a decedat la data de 16 decembrie 1905 la București („Paloda”, Anul 25, Nr. 1, 1 ianuarie 1906).

7 S.J.A.N. Vaslui, Dosar nr. 1/1868: *Registrul stării civile pentru nașcuți, Act de naștere nr. 2 din 2 ianuarie 1868*.

simplic, care cu multă muncă și dăruire, a reușit să treacă peste greutățile vieții și să realizeze totul exclusiv prin meritele sale proprii. Ceea ce este remarcabil pentru orice perioadă, cu atât mai mult pentru aceea în care s-a format Constantin Hamangiu.

Un alt mare titan al științei juridice românești, Andrei Rădulescu, coleg cu Hamangiu la Înalta Curte de Casație și Justiție, provenit dintr-o familie de oameni gospodari, dar fără posibilități materiale deosebite, povestește în *Amintirile* sale despre cât de greu i-a fost unui copil de țăran din ținuturile prahovene să răzbească în viață. Premoniția mamei sale, că fiul ei va deveni magistrat, a stârnit ilaritate și neîncredere printre membrii familiei, deoarece „pe vremea aceea era ceva extraordinar ca un fecior de țăran să ajungă judecător”⁸. Ne închipuim că nici realizările „feciorelui de răzeși din ținutul Pogoneștilor”⁹, născut cu 11 ani înaintea lui Andrei Rădulescu, nu au putut fi percepute altfel decât într-un registru extraordinar.

Afecțiunea, buna-cuviință și morala creștină au marcat, fără îndoială, educația copiilor din familia Hamangiu. Sunt valori care se regăsesc în întreaga activitate ulterioară a unui om pe care contemporanii, dar mai ales gesturile și faptele sale, l-au caracterizat ca fiind un veritabil filantrop. În dispozițiile sale testamentare, primul gând al lui Constantin Hamangiu

⁸ Andrei Rădulescu, *Amintiri*, Îngrijitor de ediție, Cuvânt înainte și Studiu introductiv: dr. Irina Rădulescu-Valasoglu, București, Editura Academiei Române, 1995, p. 31.

⁹ Gh. Vrabie, *Bârladul cultural*, cu o prefață de N. Petrașcu, București, f.e., 1937, p. 168.

se îndreaptă către familia sa, în speță către cele două surori, Maria Hamangiu și Elena T. Moscu. Din venitul acțiunilor, efectelor de stat, precum și a tuturor sumelor depuse spre fructificare, Academia Română, în calitate de legatară universală, a trebuit să plătească „imediat și cu prioritate” câte o rentă viageră anuală celor două surori: Maria a primit o rentă de 100.000 lei anual (și în plus casele din Bârlad ale familiei Constantin N. Hamangiu), iar Elena o rentă de 50.000 lei anual¹⁰.

După terminarea școlii primare din Bârlad, Constantin Hamangiu a urmat cursurile Liceului „Gheorghe Roșca Codreanu”, pe care „l-a absolvit ca premiant”¹¹ în anul 1889. Față de prestigiosul liceu înființat în septembrie 1864 prin adăugarea cursului superior la clasele „Gimnaziului Codreanu”¹², Constantin Hamangiu a păstrat toată viața o amintire frumoasă și a nutrit sentimente speciale, materializate în acte pline de generozitate. Pe de altă parte, și importanta instituție de educație și cultură l-a cinstit pe fostul absolvent ca pe una din personalitățile emble-

¹⁰ Testamentul întocmit la București, în data de 22 decembrie 1929, prevedea inițial o rentă anuală în valoare de 70.000 lei pentru Maria Hamangiu și 30.000 pentru Elena Moscu. Codicilul testamentar, din data de 11 august 1931, mărește valoare rentelor la sumele precizate (*Testament*, în „Pandectele Române”, Partea a IV-a, 1932, pp. 269-272).

¹¹ S.J.A.N. Vaslui, fond Primăria orașului Bârlad, Dosar nr. 2/1930: *Decizia nr. 17 din 12 decembrie 1929 a Primăriei orașului Bârlad*, f. 6.

¹² *Anuarul Liceului Codreanu pe anul școlar 1923-1924*, Bârlad, Tipografia Constantin D. Lupașcu, 1925, p. 8; Traian Nicola, Liceul „Gheorghe Roșca Codreanu” din Bârlad, *Monografie*, Iași, f.e., 1971, p. 48.

matice pentru liceu. În mai 1924, cu ocazia unei serbări, când foștii elevi au fondat un internat pentru sprijinirea copiilor „buni și săraci”¹³, numele lui Constantin Hamangiu, pe atunci consilier la Înalta Curte de Casație și Justiție, a fost trecut în galeria absolvenților de marcă. La câțiva ani de la moartea lui, Comitetul școlar al Liceului „Gheorghe Roșca Codreanu” a reținut pe exercițiul bugetar al anului 1937-1938 comanda și plata unui bust de bronz al acestuia, realizat de sculptorul Alexandru Iliescu¹⁴.

În istoria Liceului „Gheorghe Roșca Codreanu” din Bârlad, Constantin Hamangiu rămâne nu doar prin rezultatele deosebite la învățătură¹⁵, care l-au impus în cadrul promoției a XXIII-a, ci mai cu seamă prin crearea fondului cultural care-i poartă numele. După patruzeci de ani de la absolvirea liceului, fostul elev și-a concretizat recunoștința față de comunitatea în care s-a format prin instituirea acestui fond destinat premierii tinerilor studioși. Actul de donație din 2 noiembrie 1929, stipulează și crearea unui fond special, inalienabil, administrat de Academia Română, denumit „Fondul C. Hamangiu pentru premii sau burse celor mai buni elevi ai Liceului «Codreanu» din Bârlad. Din veniturile acestui fond „se vor împărți la finitul fiecărui an școlar, premii în bani (sau burse

¹³ *Anuarul Liceului Codreanu pe anul școlar 1923-1924*, p. 1.

¹⁴ Traian Nicola, *op. cit.*, p. 66.

¹⁵ Săptămânalul bărlădean *Tutova* anunța, la data de 29 iunie 1888, premianții Liceului „Gh. Roșca Codreanu”. Printre premianții clasei a VI-a regăsim și pe elevul Hamangiu Constantin, care a obținut cea de a doua poziție („Tutova”, Anul 5, Nr. 226, 29 iunie 1888).

de studii, când fondul și veniturile se vor mări), elevilor săraci și distinși de la liceul «Codreanu» din Bârlad”¹⁶.

Într-o scrisoare adresată conducerii liceului, la data de 24 aprilie 1930¹⁷, prin care informa asupra constituirii fondului, Constantin Hamangiu a indicat amănunțit și toate resursele financiare pe care le considera suficiente pentru formarea și mărirea acestuia:

„1) Din sumele de câte 200.000 lei ale premiilor destinate a fi acordate de Academia română celor mai valoroase opere literare, artistice, muzicale și juridice, atunci când aceste opere nu vor fi considerate ca meritând a fi premiate. În aceste cazuri, valoarea de 200.000 lei a premiului, va fi alocată Fondului de premii și burse a liceului «Codreanu» din Bârlad.

2) Din sumele de câte 200.000 lei fiecare, destinate ca premii pentru cele mai perfecte traduceri în limbile franceză, engleză și germană a operei poetice a lui Mihai Eminescu, în cazul când și după al doilea termen acordat traducătorilor, nu se va prezenta nici o traducere demnă de a fi premiată. Și aceste sume, în cazurile arătate, se vor aloca aceluiași fond pentru premii și burse.

¹⁶ *O importantă donațiune făcută Academiei Române de directorul nostru D-l C. Hamangiu*, în „Pandectele Române”, An IX, Caietul 11, 1929, p. 139.

¹⁷ După patru zile de la expedierea acestei scrisori, Consiliul profesoral al liceului s-a reunit sub președinția directorului V. Triandaf, pentru a lua act de această donație și a adresa „mulțumirile călduroase ale întregului corp profesoral”, luându-și „angajamentul de a respecta cu sfințenie dorințele donatorului” (S.J.A.N. Vaslui, fond Liceul „Gh. Roșca Codreanu” Bârlad, Dosar nr. 4/1927: *Procesul-verbal nr. 52 din 28 aprilie 1930*, f. 120).

3) Din diferența dintre valoare nominală (integrală) a scrisorilor funciare rurale ieșite la sorți a sumei de 5 milioane lei, după ce mai întâi se vor completa numărul și valoarea acestor înscrișuri, restul alocându-se Fondului Liceului «Codreanu».

4) Din $\frac{1}{4}$ a beneficiilor ce vor produce anual lucrările mele juridice: 1) *Codul civil adnotat*, în opt volume. 2) *Tratatul de drept civil român*, în trei volume. 3) *Biblioteca universitară de drept*, până azi în 12 volume. 4) *Codul general al României*, până azi în 17 volume. 5) *Recursul în Casație și Contenciosul Administrativ*, 1 volum. 6) *Codul de audiență*, 1 volum. 7) *Doctrina Curții de Casație*, în 4 sau 5 volume, în curs de tipar. 8) *Pandectele alfabetice*, un volum aflat sub tipar. 9) Revistele de drept: «Pandectele române» (lunar) aflate în al 9-lea an de apariție și 10) «Pandectele săptămânale», aflate în al 6-lea an de apariție.

Această $\frac{1}{4}$ din beneficiile cărților mele juridice specificate mai sus, vor fi vărsate de editorii respectivi Academiei române ca unele ce sunt destinate măririi fondului de premii și burse al Liceului «Codreanu» din Bârlad. Academia română va avea drept de control asupra socotelilor date la finele fiecărui an la editori, după cum specific mai complet în actul meu de «ultimă voință», depus și aflat în păstrarea Academiei române. Același drept de control al socotelilor îl va avea și Direcțiunea Liceului «Codreanu» din Bârlad.

Academia română va trimite în fiecare an Direcțiunii Liceului, la începutul lui Iunie, sumele necesare pentru acordarea de premii de bani, celor mai distinși absolvenți ai Liceului «Codreanu» din Bârlad, după indicațiunile ce i se vor trimite la timp de Direcția

Liceului. Când veniturile acestui fond se vor mări, se vor putea acorda și burse de studii absolvenților de valoare ai acestui Liceu, pentru a-și continua studiile de specialitate, fie în țară, fie în străinătate”¹⁸.

Până la constituirea propriu-zisă a fondului, Constantin Hamangiu s-a obligat, ca începând cu luna iunie 1931, să trimită în fiecare an suma de 10.000 lei „destinată a forma câte trei premii anuale care se vor acorda în luna Iunie a fiecărui an celor mai de valoare trei absolvenți ai Liceului «Codreanu» din Bârlad (de preferință a celor buni și fără mijloace)”¹⁹. Mărturie a sentimentelor lui Hamangiu față de foștii săi dascăli „care au fost atât de devotați marii lor misiuni de apostoli ai culturii la atâtea generații de elevi ai Liceului «Codreanu» din Bârlad”, aceste premii au primit următoarele denumiri: *Profesor Ion Popescu* – 5000 lei, *Profesor Ștefan Neagoe* – 3000 lei, *Profesor Gh. Ghimbășanu* – 2000 lei.

La această școală, primii doi au predat Limba Română și Latina între anii 1860-1892 și, respectiv, între anii 1866-1893. Veniți din Ardeal, ambii au desfășurat o bogată activitate socio-culturală, fiind caracterizați drept veritabili animatori ai vieții culturale tutovene²⁰. Ion Popescu a fost dirigitorul *Societății pentru învățătura poporului român din Bârlad* și a înființat, în anul 1870, primul ziar bârlădean, *Sămănătorul*. Ștefan Neagoe a publicat, în anul 1869, o *Gramatică a limbii române* pentru uzul claselor gimnaziale, ajunsă

¹⁸ S.J.A.N. Vaslui, fond Primăria orașului Bârlad, Dosar nr. 2/1930: *Copie după adresa către Liceul „Codreanu” din Bârlad*, f. 9.

¹⁹ *Ibidem*, f. 10.

²⁰ Gh. Vrăbie, *op. cit.*, pp. 77-111.

rapid la a unsprezecea ediție, a editat un valoros manuscris de literatură populară (*Codex Neagoeanus*) și a fost inițiatorul celui mai popular ziar bârlădean²¹. Gheorghe Ghimbășanu a fost profesor de Științe naturale în perioada 1868-1894²² și la fel ca ceilalți doi dascăli a desfășurat o semnificativă activitate culturală în comunitatea locală. Toți trei au exercitat o benefică influență asupra formării intelectuale a lui Constantin Hamangiu, motiv pentru care fostul lor elev roagă conducerea liceului să însărcineze un membru al copului didactic ca în fiecare an „fie în o convocare generală a tuturor elevilor Liceului, fie cu ocazia decernării acestor premii să pronunțe câte o scurtă cuvântare asupra personalității superioare a acestor profesori de valoare”²³.

După moartea lui Constantin Hamangiu, atât Academia Română cât și Liceul „Gheorghe Roșca Codreanu” și-au onorat cu regularitate sarcinile stipulate de acesta. Chiar dacă liceul bârlădean și-a recunoscut de la început incapacitatea de a administra efectiv fondul, rezervându-și însă „dreptul de control”²⁴, nu s-a pus nici într-un an problema ca premiile stabilite să nu fie acordate. În luna iunie a fiecărui an, Academia Română

²¹ „Paloda”, Anul 16, Nr. 9, 28 august 1897; „Vocea Tutovei”, Anul III, Nr. 27, 31 august 1897; Studiosus, Șt. Neagoe, în „Paloda”, Anul 17, Nr. 22, 26 noiembrie 1898.

²² *Profesorii care au funcționat la „Clasul lui Codreanu”, gimnaziul și liceul „Codreanu” dela 1846-1924*, în *Anuarul Liceului Codreanu pe anul școlar 1923-1924*, p. 12.

²³ S.J.A.N. Vaslui, fond Primăria orașului Bârlad, Dosar nr. 2/1930: *Copie după adresa către Liceul „Codreanu” din Bârlad*, f. 10.

²⁴ *Idem*, fond Liceul „Gh. Roșca Codreanu” Bârlad, Dosar nr. 6/1931: *Adresa nr. 2688 din 27 mai 1932*.

vira suma necesară acordării celor trei premii, cu rugămintea de a i se comunica numele premianților.

De pildă, la data de 7 iunie 1938, înaltul for cultural a informat conducerea școlii că „a destinat pentru acest an suma de 12.000 (douăsprezece mii) lei din venitul «Fondului C. Hamangiu pentru premii sau burse celor mai buni elevi ai Liceului Codreanu din Bârlad», hotărând ca această sumă să fie împărțită la sfârșitul acestui an școlar ca premii la trei elevi merituoși și săraci ai liceului”²⁵. Patru ani mai târziu, prin adresa nr. 2173 din 4 iunie 1942 Academia Română anunță virarea aceleiași sume de 12.000 lei pentru acordarea premiilor *Profesor Ion Popescu, Profesor Șt. Neagoe și Profesor Gh. Ghimbășanu*²⁶. Această situație s-a păstrat până la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, perioadă în care mai mulți elevi eminenți ai liceului au primit bursele din *fondul cultural Hamangiu*²⁷.

Mediul liceal și, în general, atmosfera culturală bârlădeană au reprezentat un cadru fertil pentru dezvoltarea aptitudinilor literare și științifice ale adolescentului Constantin Hamangiu. Ca elev a fost unul dintre membrii fondatori, alături de Garabet Ibrăileanu, Ionescu Raicu-Rion și Nicolae Savin, ai *Societății științifice literare „Stela”*, cunoscută și ca *Societatea „Orientul”*. Înființată la 10 septembrie 1887, această societate reunea tineri bârlădeni care în ședințe desfășurate de obicei sâmbătă după-amiaza organizau conferințe și lecturi științifice

²⁵ Idem, Dosar nr. 3/1937: *Adresa nr. 1605 din 7 iunie 1938*.

²⁶ Idem, Dosar nr. 8/1939: *Procesul-verbal nr. 88 din 18 iunie 1942*, f. 136.

²⁷ Traian Nicola, *op. cit.*, pp. 141-143.

sau literare²⁸. Unii dintre membrii săi au păstrat relațiile de prietenie și după plecarea lor din societate, în luna mai 1889. Un exemplu în acest sens este cel oferit de Constantin Hamangiu și Garabet Ibrăileanu care, deși au avut trasee profesionale deosebite, au fost toată viața legați de pasiunea comună pentru literatură și arte. Stă mărturie în acest sens, corespondența dintre cei doi în care alături de aceste sentimente²⁹ se degajă și nostalgia orașului natal³⁰.

În ambianța propice a liceului și a Societății „Orientul” s-au produs și primele manifestări literare semnate de Constantin Hamangiu. Marea sa contri-

²⁸ Elena Rănceanu, V. Cîrcotă, V. Palade (coordonatori), *Monografia municipiului Bîrlad, f.e.*, 1974, pp. 107-109; Traian Nicola, *op. cit.*, pp. 89-90.

²⁹ La sfârșitul lunii iulie 1907, Constantin Hamangiu transmitea lui Garabet Ibrăileanu următorul mesaj: „Sunt în München, centrul artistic al iubitorilor de muzică și pictură. Zilele acestea începe festivalul Wagner și Mozart, și marele teatru” (Biblioteca Centrală Universitară „M. Eminescu” Iași, Colecții speciale, fond Arhiva Ibrăileanu, carte poștală aflată la cota 98).

³⁰ „Îți scriu din Bîrlad, orașul frumoaselor amintiri și al îndrăznețelor iluzii ale adolescenței noastre. El ne aduce aminte de Rion, de Cezar Vraja, de Dinerman [corect Zimerman], de Savin, de Moscu. Am citit în fața mea *tabloul* cenaclului vostru. Profitând de timp, am citit „*Haiducul*” de Bucura Dumbravă (d-ra Fany Seculici). L-ai citit? Mie mi s-a părut admirabil și ca stil românesc, plin de originale imagini literare, și ca fond de roman istoric, bazat, zice-se, pe documente inedite”. Textul acestei cărți poștale trimisă de Constantin Hamangiu lui Garabet Ibrăileanu la data de 12 aprilie 1908 se găsește tot în Arhiva Ibrăileanu al B.C.U. „M. Eminescu” Iași (cota 98) și a fost publicat în M. Bordeianu, Viorica Botez, Gr. Botez, I. Lăzărescu și Al. Teodorescu (ediție îngrijită de), *Scrisori către G. Ibrăileanu*, Prefață de N. I. Popa, vol. III, București, Editura Minerva, 1973, p. 82.

buție la dezvoltarea științei juridice românești a estompat perioada când poeziile, epigramele, eseurile și comentariile literare ale lui Constantin Hamangiu au îmbogățit paginile periodicelor locale și au animat viața culturală tutoveană. Totuși, el este considerat „primul versificator al Bârladului”³¹, iar istoriile culturale ale acestui oraș îi recunosc un rol semnificativ în emergența mediului literar de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Raportată la perioada în care s-a desfășurat, aproximativ un deceniu, activitatea sa literară este considerabilă prin diversitatea și frumusețea stilistică a scrierilor sale. În cadrul acestei perioade, au fost decelate două etape în care s-a format și s-a manifestat poetul *Constantin Hamangiu*³².

În prima perioadă, liceanul Constantin Hamangiu a publicat sub semnătura sa diverse poezii populare culese din ținuturile tutovene și câteva poezii originale. Debutul literar a fost identificat, în anul 1888, în revista cu profil pedagogic *George Lazăr* editată de Salomon Haliță, profesor la Școala Normală din Bârlad. Au fost aici publicate poezii, în care s-a remarcat puternica influență a versurilor lui Mihai Eminescu și Alexandru Vlahuță, precum *Mater Dolorosa*, *Din vină*, *Gândului*, *Peste un secol*.

Poezii de aceeași factură au fost publicate și în alte reviste ce își deschideau paginile pentru creațiile literare ale elevilor. Este cazul revistei bilunare *Școala nouă*, din Roman, unde Constantin Hamangiu, aflat

³¹ Gh. Vrabie, *op. cit.*, p. 172.

³² *Ibidem*, pp. 168-172; G. Ursu, G. Nedelea, *Antologia scriitorilor bârlădeni*, Bârlad, Atelierele Grafice Neculai Peiu, 1937, pp. 22-23.